

A SZOCIOLÓGIA MAI HELYZETE*

A szociológia nem tartozik a „hivatalosan“ befogadott tudományok közé, legalább nem Európában. Könnyű erről meggyőződni, ha a „*Minervát*“, a tudós világ évkönyvét vesszük a kezünkbe, s arra nézve keresünk itt feleletet, hogy a szociológia szó vagy valamely más nyelvi ekvivalense (pl. *Gesellschaftslehre*) hány helyen szerepel tanszék megnevezéseként. Tudom, hogy a szó nem minden és hogy a társadalmi jelenségekről a legkülönfélébb titulusok alatt lehet elmélkedni. De a mi tudományunk körében mégis csak jelent valamit, ha az emberek a szokásba vett „mot propre“ elfogadásával tesznek vallomást érdeklődésük és gondolkozásmódjuk mellett, mert e körben már az is jelentős lépés, ha a „horror nominis“-tól szabadultunk.

Vegyük a sorrendben a német, illetőleg a németnyelvű egyetemeket először; hiszen magyar tudományunk mégis csak a némettel mutat szorosabb összefüggést. Szociológia, minden egyéb megjelölés nélkül egyszerűen szociológia csupán 4 egyetemi és 1 műegyetemi tanszék tárgyaként szerepel: a lipcsei (böls, kar: Johannes Freyer), a heidelbergi (böls, kar: Alfréd Weber, mellette docensként a magyar származású Mannheim), a kielii (jogi kar: a nyugalomba vonult Tönnies helye), a hamburgi (jogi kar: Andreas Walther) egyetemen és a drezdai műegyetemen (Fedor Stepun). Ezenkívül a szociológiának egy megbízott előadójával a berlini-charlottenburgi tehnikán találkozunk (Dunkmann, ki egyúttal az Institut für angewandte Soziologie igazgatója), és két egyetemi intézmény várja szavunkkal címében a vakáló vezetés betöltését (a göttingeni és a gráci szociológiai szeminárium). Más névvel kombinálva — közelebről meghatározva, letompítva — kilenc további tanszékkel kapcsolatban fordul elő Németországban a szociológia szó. A berlini egyetem bölcsészeti karán Vierkanndt filozófiát és

* Elnöki megnyitója a MTT 1929 jún. 17-én tartott közgyűlésének.

szociológiát ad elő, Breysig társadalomtant és általános történet-tudományt, Cunow szociológiát, gazdaságtörténelmet és etnográfiát. A jéni egyetem jogi karán Jerusalemben a „jog szociológiájának“ előadója. Az újabban alapított frankfurti és kölni egyetem már külön „gazdaság- és társadalomtudományi“ fakultást is ismer, s az előbbin Oppenheimer látja el a szociológiát és elméleti nemzetgazdaságtant, az utóbbin — egy docenssel oldala mellett — von Wiese és Kaiserswaldau a gazdasági államtudományt és szociológiát. Itt Kölnben működött mint „szociális bölcész“ múlt évben bekövetkezett haláláig Max Scheler is (Köln ezenkívül a Forschungsinstitut für Sozialwissenschaften székhelye, amely a Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie-nek kiadója). A bécsi egyetemen Spann képviseli — 3 docenssel karöltve — a gazdaságtannal bővített társadalomtant, az innsbruckin meg Günther a politikai ökonómiát, a statisztikát és szociológiát. Végül tudományunk művelésének nyomait valamiféle összetételben a münsteri egyetemen (Heinr. Weber, ezenkívül mint Honorar Professoren: Plenge és Vorländer) és a karlsruhei (Friedrich, aki az Institut für Sozialpsychologie vezetője), valamint a zürichi technikán is megtalálhatjuk (Haemig, tit. Prof.: szociológia és statisztika).

Összegezve az eredményt: legalább mintegy 16-ban állapíthatjuk meg a rendes szociológiai tanszékek számát a németnyelvű egyetemeken, s mintegy 25-ben a tanító személyzetét. Vajmi szűkös eredmény, ha az egyetemi intézmények nagy tömegéhez és a német tudomány fejlettségéhez mérjük. Mert nemcsak kis iskolák maradtak ki a bennünket érdeklő listából. Ha Rostock-tól, Giessen-től vagy Greifswaldtól el is tekintünk, számunkra Halle, Breslau vagy München ép oly kevésbé nyújtott valami feljegyezni valót, mint a svájci egyetemek (Bern, Basel). Mintegy önként kínálkozik a benyomás, hogy a mi esetünkben nem intézményesen biztosított stúdiumokról van egyleg szó, hanem személyhez kötött engedményekről, amelyek valamely jól fundált kutatási tárggyal kapcsolatban hol a bölcészeti, hol a jogi tanulmányok körében nyerhetnek elismerést. Az újabb keletű intézeteknek nagyobb előzékenysége szembeszökő (Frankfurt, Köln, Hamburg); a régiek konzervatívizmusa mellett Berlinnek fiatalos igyekezete figyelmet érdemel.

A német tartózkodással szemben feltűnő jelenség, hogy a mi ügynevezett utódállamaink, a balkániaiak is mennyire iparkodnak: a világtól el nem maradni. A prágai német egyetemnek nincsen, de a

csehnek van szociológiai tanszéke és szemináriuma (Foustka: szociális filozófia és szociológia) hasonlóképpen van az újabban alapított pozsonyinak is (Kral József), s a brünni bölcsészeti karon legalább docens látja el a szociológiai igényeket, míg az illető szemináriumot a filozófus (A. Blaha) vezeti.

A román egyetemeken — bizonyos francia befolyásra — az etikával lép a szociológia közelebbi kapcsolatba (Bukarestben Gusti és Petrescu, Jassyban: Andrei a bölcsészeti karon; utóbbi helyen Fedeles a jogi fakultáson jogfilozófiát és szociológiát ad elő). Szociológiai tanszék Kolozsvárt (Barbat) és Csernovitzban sem hiányzik (Braileanu pedagógiával együtt), sőt állítólag — a „Minerva“ szerint — a temesvári róm. kath. teológia keretei között is működik egy szociológiai szeminárium (!). Belgrádban docens tanítja a szociológiát (Popovic), a szabadkai jogi fakultáson meg az állami gazdaságtan mellett a szociálpolitika is szerepel (Kosic). Természetesen távol áll tőlem, hogy a balkán államok tanrendjét mint utánzásra méltó példát mutassam be hazai tudománypolitikánkban. De mindenesetre tudomásul kell vennünk, hogy keleti szomszédaink a kultúrversengés jelszavai közé a szociológia nevét is beiktatták.

Első pillanatra úgy tűnhetné fel, hogy a szociális tanulmányoknak a mai Oroszország az igazi Eldorádója. De e gondolatból hamar kiábrándulunk, ha forrásmunkaként a fentemlített „Minervát“ lapozgatjuk. Már a karok beosztása és a tanszékek elnevezése alapján is hamar meggyőződhetünk arról, hogy itt az egyetemes szociológiának nincs keresnivalója, mivel a kizárólagos figyelmet és elismerést egyetlen doktrína, a történelmi materializmusé bitorolja. Ezt azután minden iskolában és minden karon bőségesen adják elő. Sőt a benne kifejezett szempont addig a határig jut érvényre, hogy pl. a leningrádi egyetemen azt, amit mindenütt bölcsészeti karnak' szokás mondani, a „nyelvtudomány és a materiális kultúra“ fakultásának nevezik. Tehát itt a bölcsészetnek, történelemnek, arheológiának stb. tanyagát és témáit mint az anyagi kultúra megnyilatkozásait és kérdéseit intézik el. A filozófia kifejezés láthatólag indexen van Szovjet-Oroszországban; hiszen veszedelmes az iskolákban filozofálni. A filozófia szót a történelmi materializmusé helyettesíti náluk, s a leninizmus és a kommunista párt történetéről — ilyen előadások a tanrendekben jócskán akadnak — nyilván csak eleve meghatározott egységes szellemben lehet, mert

szabad tanítani. A kollégiumok tárgyainál a propagandisztikus szándék itt-ott kézenfekvő; pl. a midőn szemináriumi órákat hirdetnek: a társadalomtan módszeréről az iskolai és iskolán kívüli tanításban. Kivételes eset, midőn a „falv tanulmányozását“ találjuk egyetemi feladatnak! (Leningrád, földrajzi fakultás). A miként a filozófia szót a történelmi materializmusé helyettesíti náluk, történelem helyett nagyon sok esetben etnográfiaíat mondanak; pl. így hívják a moszkvai egyetemnek szellemtudományi részét. A leningrádi egyetemen a jogi kar „a szociális tudományok“ fakultásának nevezi ugyan magát; de már Moszkva sokkal őszintébben tesz vallomást, midőn egyszerűen a „szovjetjog“ karáról beszél. A bennünket érdeklő kutató intézetek közül a moszkvai Institut Lenina Lenin munkáit rendezi sajtó alá, s egy másik moszkvai alakulat egyéb szocialista kiadványokon kívül főleg Marx és Engelsi irodalmi hagyatékával foglalkozik. Legvégül, de a neki kijáró helyesléssel említem meg, hogy az orvosi karokon gyakran találkozunk „a szociális és foglalkozási betegségek“ tanszékeivel és hogy a pedagógia körében nem ritka az olyan katedra, amely a hiányos képességű gyermekek tanításmódjával foglalkozik (szurdo- és tüflo-pedagógia).

Áttérve a nagy nyugateurópai kultúrákra: Anglia a mi szempontunkból a lassú térhódításnak képét mutatja. Az ősrégi egyetemek: Oxford, Cambridge vagy akár Edinburgh és Aberdeen még mindig érdektelenül állanak ugyan a szociológiai tanulmányokkal szemben; de az 1900 óta tanító University of London már két professzort (Hobhouse és Westermarck) és egy reader-t (Ginsberg) számít szociológusai közé (Hobhouse előtt a British Academy-nek ajtaja is megnyílt; az Amerikába átszármazott szociálpszichológus: Mc. Dougall meg egyenesen a Royal Society-nek tagja). A fokozódó társadalmi érdeklődésnek nyomai sem hiányoznak. Bár Spencer hazájában csak 1903-ban létesült szociológiai társaság (Sociological Society), s ez csak 1907 óta publikál (Sociological Review), a társaság filiáléja: a Léplay House (1920) látszat szerint már amerikai modorban foglalkozik társadalmi problémákkal (régiónál survey and civics = helyi felvételek és polgártan).

Franciaországban a párizsi Sorbonne képviseli a hagyományos ellenállást. Itt Bougle-nek meg kell elégednie, hogy tanszékét histoire de l'économie sociale-nek nevezzék és Fauconnet csak mint professeur sans chaire prelegál „szociológiáról és neveléstudomány-

ról“. Ezzel szemben a Collège de France „bölcészeti és szociológiai“ alosztályában Gide-én kívül Izoulet és Massignon neveire is hivatkozhatunk a szociológia elismerése tekintetéből; előbbi „philosophie sociale“-t ad elő, utóbbi „musulmán szociológiát (!) és szociográfiát“. De azért Franciaországban is — akárcsak Angliában — legelső sorban szabad vállalkozások: egyesületek és iskolák gondját képezi a társadalomtani stúdiumoknak hatékonyabb művelése. Az École libre des sciences politiques-re és mindenképp az École des hautes études sociales-re gondolok, amelynek programját folyóiratunknak egyik közelmúlt számában volt alkalmunk ismertetni. Hivatalos egyetemi személyek inkább csak az összekötő tisztek szerepét játsszák itt az irodalmi tevékenység terén is. A közismert Année sociologique-ot, a szociológia nemzetközi terméséről beszámoló orgánomot, az Institut français de sociologie adja ki, amelynek elnöke M. Mauss, aki a Sorbonne-hoz tartozó École des hautes études tanána és hasonló személyes kapcsolat áll fenn G. Richárd, a bordeauxi egyetem szociológusa és azon Caudéran-ban székelő Institut international de sociologie között, amely az Annales sociologiques-et és a Revue internationale de sociologie-t bocsátja közzé.

Eddig Európában voltunk. Teljesen megváltozik a helyzet, ha Amerika földjére tesszük lábunkat. A változás — úgy látszik — nem annyira az intenzívebb egyetemi oktatásban jut kifejezésre, mint inkább abban az egész szellemben, amely itt a szociális kutatásokat és ismereteket az általános érdeklődés homlokterébe állítja. Természetesen az egyetemeken is többnyire nagyobb számban szerepelnek itt a szociológia képviselői, mint nálunk Európában (pl. Los Angeles-ben — a „Minerva“ kimutatása szerint — 4 ordinárius mellett 3 assistens dolgozik); de kivételesen olyan egyetem Amerikában is akad, amely elzárkózik a sociology-elnevezés elől (pl. az ősrégi Harvard-egyetem Cambridge-ben). Azután a múltban az amerikai szociológiának is megvolt a maga úttörő elméleti, tehát azt mondhatnók: egyetemi korszaka. Előbb Small-nak Chicagóban és a máig működő Giddings-nek a new-yorki Columbia-egyetemen iskolát kellett alapítaniok, mielőtt la társadalmi jelenségeknek tanulmányozására szélesebb körökben is kedvet kaptak. De a kedv megjött, s manapság az amerikaiak amerikai méretek között üznek társadalomtudományt különböző iskoláikban és az iskolán kívül.

Két Amerikát járt német szociológus beszámolója fekszik előttem: Andr. Walther-é (Soziologie und Sozialwissenschaften in Amerika, 1927) és R. Micheis-é (Soziale und politische Wissenschaften in Amerika, a Zeitschrift für die gesamt. Staatsw. Bd. 85, Heft 1, 1928); az ő útmutatásuk nyomán fogalom össze a legújabb fejlődés eredményét a következőképen. Rendszert nyújtó és elég sűrű egymásutánban megjelenő általános szociológiáktól eltekintve a figyelem Amerikában első sorban a jelen társas állapotok gondos átvizsgálására és felmérésére irányul. Ez a munka természetesen közvetlen tapasztalatot (fielding work-ot) tételez fel, s már most az ilyen tapasztalatgyűjtés az egyes esetek (cases) szűk köréből a nagy területek és csoportok áttekintésévé tágulhat (surveys). A kutatások a vidéki életnek megismerésére nem kisebb gondot fordítanak, mint a városéra (urban and rural sociology). A társas magatartás (behaviour) megfigyelése áll e kérdések lélektani részének középpontjában és szolgáltatja így a szorgalmasan művelt társas lélektannak (social psychology) tapasztalati anyagát.

Jobban megalapozott társadalomtudományi ismeretekre bizonyos foglalkozásoknak különös szükségük van. Ez a körülmény vezette az amerikai gondolkozást az utolsó évtizedben ama bizonyos foglalkozások fokunkinti szocializálásához (illetőleg a szóban forgó tudás szociológizálásához). A papok és tanítók jönnek itt legelső sorban szóba; utóbbiak főleg azért, mert a „polgártan“ (civics) tanításához a szélesebb körű szociális ismeretek hovatovább elengedhetetleneknek tünnek fel (ez a polgártan eredetileg csak egy kis alkotmánytant és — történetet adott a tanulóknak). Pedagógiai igényekhez adoptált külön „társadalomtudomány“ (social science) van jelenleg Amerika földjén kialakulófélben, mert a középfokú oktatás végső célját mindinkább abban látja az amerikai, hogy a bonyolult modern társadalom jelenségeivel és összefüggéseivel kell az ifjút megismertetni, s ez által őt ebben a társadalomban eligazodásra és önállóbb állásfoglalásra képessé tenni.

*

Mi az oka annak, hogy a szociális tanulmányok és eredményeik rendszerezése, tanítása iránt Európa annyival kevesebb fogékonyságot mutat mint Amerika? Németországban pl. a porosz kultusz-miniszter, akkor államtitkár: C. H. Becker adta ki a jelszót egy 1919-ben megjelent dolgozatában (Gedanken zur Hochschulreform) hogy: „mentől több szociológiai katedrát, mert ilyen az összes egye-

temek számára égető szükség"! A visszhang — mint ezt statisztikai összeállításunkból láttuk, — nem mondható egyetemesnek; Németország még nagyon messze van attól, hogy minden egyetemén szociológiai tanszék legyen;¹ a német egyetemi körökben az általános felfogás nyilvánvaló módon azt a gondolkozást fõdi, amelynek a szociológia régi ellensége, a közel múltban elhalt hisztorikus: G. von Below adott kifejezést, midõn válaszul Becker felszólítására „Soziologie als Lehrfach“ címû tanulmányát megírta (alcím: Ein Kritischer Beitrag zur Hochschulreform, Schmollers Jahrb. 43. (1919), 1271. kov. 1., s azután különlenyomatban; v. Below röiratára Tönnies felelt a Weltwirtschaftl. Archiv 16, köt.-ben, 1920—21, 212 k. 1.; a viszonzvász u. o. 512 k. 1.). Below érvelésével lesz még alkalmunk foglalkozni; nézzük most a szociológiának helyenkint változó feltételeit kissé általánosabb szempontból.

Amerika a nagy nyilvánosság elõtt megnyilatkozó nagy számoknak országa. Itt a társadalom nem rejtett, nehezen észrevehető valami, hanem az, ami a maga lüktetõ életével és ellenõrzést végezõ közvéleményével a figyelmet állandóan magára vonja, ami gondolkozásra, mert cselekedetre indít. Ezzel szemben a német tudósnak mentalitása a legújabb idõkig kisvárosi maradt. Ez a mentalitás nem politizál, nem is foglalkozik bármi más formában a társas jelenségekkel, mert arra — már t. i. a politizálásra — nem érzi a szûkséget vagy lehetõséget, a társas jelenségeket meg íróasztala mellett nem látja, tehát nem is ismeri. Rostock és New-York: talán elég e párhuzamot megvonni, hogy a további fejtegetésektõl felmentve érezzük magunkat, ha t. i. már számbavettük, hogy esetleg a berlini tanár is rostocki hangulatot visz új állomáshelyére magával.

Azután *Amerikának nincsen históriája, legalább is nem oly értelemben, mint az öreg Európának.* Ez a kötetlenség, hagyománymentesség nagy elõnye és egyúttal nagy hátránya annak az országnak. Európai szemek hamar észreveszik, hogy itt a történeti tanulmányok nem oly mértékig alapjai a szisztematikus tudományoknak, mint amily mértékben lenniök kellene és amennyire nálunk a szo-

¹ De a haladás mégis elég jelentékeny a háború elõtti állapotokhoz képest, midõn Tönnies a *Gemeinschaft u. Gesellschaft* c. munkája új kiadásához (1912) írt bevezetésben azt írhatta, hogy Németországnak egyetlen szociológiai tanszéke sincsen.

kásosan művelt diszciplínákban tényleg alapjai. „A jogi tudományokban — mondja Michels — az amerikaiak kevés érdeklődést mutatnak a történeti és filozófiai összefüggések iránt, Jog-filozófia, jogtörténet és római jog főiskoláikon rendkívül ritka, sekélyes és olykor a legnépesebbeken sem képviselt“ (id. m. 118. 1.). De viszont, mondhatjuk, ez az anisztorézia teszi az amerikaiit alkalmassá arra, hogy merész kezdeményezéssel nyúljon a jelen kérdései felé, gyakran kevésbé tisztázott csapáson és a követendő módszernek tapogatódzásai között. Hiszen oly kevésbé kísért nála a hisztórizmus veszedelme.

Értsük meg egymást. Az amerikai tudománynak nincs elege abból a történelmi gondolkozásmódból, amelyből a miénknek a legújabb időkig túlságosan sok volt (Nietzsche). Az amerikai tudománynak még csak meg kell szereznie a retrospektív szemlélet azon alapépítményét, amelynek kizárólagos jelentősége a mienkben olykor a továbbépítkezést gátolta meg. Az rögtön az általános célkitűzéssel kezdi, míg viszont nálunk az általános tudomány történelmi előfeltételeiből alig-alig tud kibontakozni. Below-nak igaza van, amidőn önelégülten mutat rá a német történetírás által végzett hatalmas munkára, s a szociológia kérdéseivel kapcsolatban azt hangoztatja, hogy „emberi társas vonatkozásokat sehol oly átfogóan, oly alaposan, oly eredményesen nem kutattak át, mint Németországban“ (id. h. 1289. 1.). Igaza van akkor is, midőn ez összefüggésben a felvilágosodást felváltó romantikus iskolának nagy érdemeit emeli ki (részletezően posthumus munkájában: *Die Entstehung der Soziologie*, 1928, melyet O. Spann adott ki). De igazsága megszűnik), midőn azt hiszi, hogy mindezzel egy elvont szociológiának mint tudománynak létjogosultsága ellen hozott fel érveket (szerinte ugyanis a szociológia csak heurisztikus elv). Mert a különböző társadalmakon kívül és felül a társadalomról is szükséges beszélnünk, s ezt a feladatot nem engedhetjük át a mindig csak konkrét történeti alakulatokkal foglalkozó historiográfiának. Amint a pszichológiának existenciáját nem teszi kétesse az a körülmény, hogy vele együtt minden egyéb lelki és szellemi tudománynak is pszichologizálnia kell, úgy a szociológiáét sem ingathatja meg a történésznek szociológizáló kényszere (így Below ellen már Tönnies is fõntemlített válaszában). Általános és konkrét — itt is mint egybeüttl — kölcsönösen egymásra lesz majd utalva. Általános fogalmakat, szempontokat a maga speciális munkájához

a társadalomtanból fog majd a történész kölcsönözni, amíg a szociológia, amely az egykori felvilágosodás produktumának, a természetjognak kereteit van hivatva kitölteni, e feladatát helyesen csakis azon eredmények felhasználásával oldhatja majd meg, amelyeket a romantikában gyökerező modern történetírás halmozott össze. Mert jaj annak a szociológiának, amely a történeti szemlélet bázisát akarná lá maga lábai alól kirúgni! Ne azért szabaduljunk meg a hisztorizmustól, hogy a légüres térben dolgozó amerikanizmusnak karmai közé kerüljünk! A veszedelem szimptomái már nálunk, Európában sem hiányoznak egészen: a nyelvi, főleg a klasszikus nyelvi-filológiai ismeretek hanyatlásában, a közvetlen történeti források elhanyagolásában, abban, hogy a történetírás bizonyos ágai, természetesen főleg a jelen korra vonatkozóak, zsurnalisztikus jelleget kezdenek öltetni.

Azon küzdelem nehézségeit, amely a tudományban a társadalom elvont fogalmáért folyik, nem kis részt a szociológia maga okozta. Nem csúf neve miatt teszek neki szemrehányást, amely név nyelvilleg felemás és a gyengébbekben azonkívül a szocializmust hívja emlékebe; de a névért a legritkább esetben a gyermek maga a felelős. Pedig tán voltak és vannak szubjektív érzésű filológusok, akiket végül is a nekik ellenszenves kifejezés foszt meg azon okulástól, melyet a szociológia minden filológiának és történettudománynak felkínál. A görög államról és társadalomról Wilamowitz rajzolta meg a legmegragadóbb képet. Alig hiszem, hogy e kép teljességének és hűségének szükségkép ártott volna, ha egy absztrakt társadalomtani szempont újszerű kérdések felvetésére és megoldására ösztönözte volna a művészt, vagy ha ez a régibb keletű szociológiának kedvenc témáját, a primitív népek szokásait és intézményeit nagyobb figyelmére méltatta volna. Hisz evvel még nem kellett volna a promiszkuitást és totemizmust hirdető elméletek hithű hívének felesküdni.

Az akkreditálás elé gördülő nehézségek támasztásában a névnél sokkal fontosabb volt — legalább is a német tudomány körében — az a pozitívista szellem, amely a francia-angol szociológiának legelső formáját jellemezte. A német gondolkodás — kivételektől eltekintve — sehogyan sem tudta a természettudományos racionalizmust, vagy ha úgy tetszik: a racionalizált természettudományt a társadalom végső magyarázójaként elfogadni. Az időközi fejlemények megmutatták, hogy igaza volt. Manapság senki sem hisz

betű szerint Comte törvényeiben, s alig dolgozik valaki is Spencer nagy analógiáival. De ember és társadalom mégis csak az anyag, a lélek és szellem hármasságának birodalma közt oszlik meg, s a német tudománynak abban tán még sincs igaza, hogy — géniuszának megfelelően — túlzott kizárólagossággal a harmadik, a szellem birodalmára koncentrálja a figyelmet. Spranger a minapiban egy rendkívül tanulságos összegezésben mutatta be a német szociológiai gondolkodás irányait (Die Soziologie in der Erinnerungsgabe für Max Weber, Schmollers Jahrbuch, 49 k. 1925, 1379 köv. l.). Megállapítja, hogy a pozitívizmussal végleg leszámoltak, (hogy szellemkutatók a német szociológusok, anélkül azonban, hogy ez a hegeli hagyaték jól körülírt közfelfogáshoz és így valóságos közös munkához tudott volna elvezetni. Megállapíthatna volna azt is, hogy ezek a szellem-tudósok kissé elhanyagolják emberi létünk fizikai és anyagi feltételeit (még azok is, akik Max Weber tiszteletére írtak); hogy a szociális lélektan nem nagy becsületnek örvend közöttük (és most — Geiger bírálata után — még kevésbé fog örülni); s hogy a „szellemet“ még ott is forszírozzák, ahol társadalomtani jelentősége megszűnt, mert hiszen az emberi kultúrának mindenesetre van szociológiája is, de magukat a műveltségi jelentéseket (azt t. i., hogy mi a vallás, az erkölcs, a tudomány stb.) Spranger nézete szerint is egy külön kultúrológiának kell fenn tartanunk.

Ez az imént említett aporia önkéntelenül is ahhoz az ellenvetéshez vezet bennünket, amelyet a legsűrűbben emlegetnek tudományunk ellenségei és amelyet ennek dacára a legkevésbé helytállóan gondolok, t. i. ahhoz az ellenérvhez, hogy a szociológia nem kellő módon kialakult tudomány. Hát csakugyan a szociológia új, helyesebben: Platón és Aristoteles óta felejtett és most újrakeltett diszciplína, amelyet mai formájában sehogyan sem lehetséges késznek mondani. De hol vannak — kérдем — az emberi ismeretkeresés több évezredek múltja után azok a kész diszciplínák?

„Filozófiával“ ugyancsak régóta foglalkozik az emberi gondolkodás, anélkül, hogy itt az alapfogalom egyértelmű meghatározásához eljutott volna. Határozott tárgykörrel bíró tudomány helyett csakis heurisztikus elvnek vagy összegező keretnek akarják névelni a szociológiát elismerni? (mint pl. Below is). A bizonytalanság e sorsában a filozófiával osztozik, mert az általánosítás szükségén és módjain kívül ezen sem értenek sokan egyebet. Gondo-

latban nehezen megfogható, százféléképen értelmezhető és tagolható „a társadalom“, a modern szociológiának eleven szubsztrátuma? Hát nem így vagyunk a parciális társadalmi jelenségekkel, az állammal és joggal is, amelyek már oly régóta és szakadatlan egymásutánban foglalkoztatják a tudományos elméletet? Nem érjük-e itt meg úgyszólván nap-nap után az új és új rendszerek keletkezését, amelyek az államnak és a jognak is valamely újszerű definíciójával állanak elő? „Társadalomtan nincsen, csak társadalmi tudományok vannak.“ Ép úgy mondhatná valaki, hogy filozófia nincsen és hogy ezt a nevet legföllebb egyes tudományokra lehet alkalmazni, de akkor is csak többé-kevésbé önkényes módon és nem közmegegyezéssel. A szociológia valóban nem kész tudomány; de talán nem is feladata és csupán ideálja, hogy azzá legyen. A keresgélésnek első időszaka mindenesetre járt bizonyos hibákkal és hiányosságokkal. Komoly tudósokat nem utolsó sorban az a dilettantizmus riasztott el a szociológiától, amely e területet a legújabb időkig a mindenhez hozzászólóknak, de semmihez sem értőknek arénájává tette. A tudományos szervezkedés nem kedvez a Margiteseeknek, s ez a konszolidálódás minden látszat szerint már a mi szakunkban is eléggé előrehaladt arra, hogy azt mondhassuk: a simmeli analízisek után és a vierkandti összegezők idejében a Koigen-ek fénykora letűnt.

Az amerikaiakat — mondtuk — nem bántja a hisztorizmus; most hozzátehetjük, hogy tudományelméleti és módszertani skrupulusok sem izgatják akkor, amidőn friss lendülettel keres feleletet pragmatisztikus ízű érdeklődésére. Tanszék-tudománnyal (armchair sociology-vel) szemben különben is bizalmatlanok ott. Sőt Amerikában még azok a politikai ellentétek sem állanak a társadalmi kutatásoknak útjában, melyek nálunk az embereket legalább is gondolkozóba ejtik, valahányszor a szociológia nevét hallják. Mert „világnézeti“ stúdiumnak szokás a társadalomtant tekinteni, amely azután tartalmában annak megfelelően módosul, hogy a kapitalizmus vagy szocializmus, a liberalizmus vagy konzervativizmus képviselője veszi-e kezébe. Adott európai viszonyaink között tényleg nem is csodálkozom azon, hogy helyenkint a legnagyobb bizalmatlansággal fogadják a szociológiai tanszékek szaporítását; hogy pl. Németországban az erre célzó igyekezetet konzervatív egyetemi körökben — úgy látszik — sehogyan sem akarják támogatni. Miért is nyújtsanak módot arra, hogy szocialisztikus

vagy radikálisan liberális tanok az ifjúság szélesebb köreiben céltudatos kioktatás formájában is elterjedjenek? De pártpolitikai ellentéteken túl valóban mélyebb háttére van annak, amit itt szóba-
 iioztunk, s ez mindenképp megérdemel egy kis elmélkedést. A szociológia akadályairól beszélve, tegyük fel végül a kérdést, hogy — az újabban nálunk is divatba jött kifejezéssel élve — mennyiben „világnézeti tudomány“ a szociológia?

Problémánk mélyén az a további kérdés fekszik, hogy szükségképpen kell-e, vagy ha nem kell, szabad-e a szociológiának normatív célzatú értékítéleteket kinyilatkoztatnia? Újabban tudvalevőleg Max Weber foglalkozott főleg egy bizonyos társadalmi tudományra, a közgazdaságtanra vonatkozólag evvel a nehéz üggyel (*Wissenschaft als Beruf*, 1919; *Der Sinn der Wertfreiheit der soziologischen u. ökonomischen Wissenschaften*, Logos, 1917 és az *Ausserungen zur Werturteilsdiskussion* 600 l. 1913.), s, Aristoteles és Macchiaveli útjain azon eredményhez jutott el, hogy a társadalomtudományokban ki lehet, tehát ki is kell az értékítéleteket rekeszteni, mert a cél és eszköz viszonyánál csak az utóbbira, t. i. a célhoz vezető eszközökre nézve várunk a tudománytól feleletet, amíg ezt a cél helyességének vagy helytelenségének megállapítása egyáltalán nem illeti meg. Alig hiszem, hogy akár a közgazdaságtanban ilyen egyszerűen állania az eset; de bizonytalannal nem így áll, ha a lelki és szellemi tudományok egészére vagy speciálisan a mi szociológiánkra gondolunk. Elképzelhetetlen, hogy hisztérikus úgy beszéljen a történeti eseményekről és személyekről, hogy azokat valamennyiüket előbb egyetlen értékmentes színvonalon helyezte el (tehát hogy pl. bizonytalanságban hagyjon affelől, ahogy Gottschedet vagy Goethét, Petőfit vagy Kerényi Frigyeset tekinti-e a nagyobb költői egyénnek?), s a szisztematikus tudományokban csak bizonyos határig jelent „könnyebbséget“ a személyes mozzanat kikapcsolása. Mert társas viszonyok, Tói, alakulatokról, irányokról semmiféle szociológia nem gondolkozhatik a fejlődés: a haladás és visszaesés fogalmai nélkül, s e fogalmak mögött máris ott lappang egész társas-erkölcsi életünket érintő valamely értékelési mód.

Tehát értékítéletek nélkül nem boldogulunk a szociológiában. De vajjon annyit jelent ez most már, hogy velük együtt és általuk „világnézeti tudománnyá“ tesszük a szociológiát? Újabban — nem minden visszaélés nélkül — kissé sűrűn emlegetik a világnézetet és követelődznek a nevében. Mondjuk kereken ki:

világnézeti tudomány egyáltalán nincsen, az *contradictio in adjecto* lenne, hacsak valaki a filozófia külön ágának nem tekinti a világnézetté sűrített legáltalánosabb tudást Heinrich Gomperz „kozmo-teoriájá”-nak mintájára. A tudomány első sorban az igazságot keresi, a biztos módszereikkel megállapítható igazságokat, s ha valamely világnézet a kutatást és ennek eredményét akarva-nem akarva. valamiképpen befolyásolja: hangolja vagy színezi is, ez még nem teszi a tudományt világnézetivé, amíg az igazságkeresést nem fosztotta meg a maga primátusától. Viszont világnézet szolgálatába helyezett tudás már nem tudomány, hanem valamely különös kultúr- vagy szociálpolitikai feladatot megoldó szakismeret, amelynek jellegét ép az adja meg, hogy praktikus célok elérésére szolgáló invenció és alkalmazás. És e tekintetben vallási és szociális világnézetek között nincsen különbség. Akár felekezeti, akár osztály-érdek álljon a célkitűzés középpontjában, az evvel kapcsolatos tudás alapsajátságánál fogva megszűnt a tudomány kiegészítő része lenni és így tanítása sem tartozik többé a szigorú értelemben vett tudományos intézetekbe. Teológiai tanszék ép oly kevéssé foglalhat helyet a bölcsészeti karon, mint szakszervezeti vagy bármely egyéb világnézeti szemlélettől megkötött katedra. Erkölcsi tartalomban és szociális értékben bármily nagy különbséget is tüntessenek fel ezek egymás között, forma tekintetében, a tudomány szögéből nézve nem különböznek. Annak idején a nagy Mommsen fejtette ki mindezt érthető módon egy Strassburgban felállított róm. kath. történeti tanszékekkel kapcsolatban (a Spahn-eset 1901-ben; v. ö. Reden u. Aufsätze, 1905, 432—6. 1.: *Universitätsunterricht und Konfession*; itt beszél: a világnézeti paritás durva megtestesítéséről!). A mai Németországot egy világ választja el a Mommsenétől. De — úgy lászik — a hivatalos felfogás a porosz kultusz kormány körében a mai napig a mommseni. C. H. Becker, a porosz kultuszminiszter mondja egyik legújabban megjelent előadásában: „Der Gedanke, dass unsere Hochschulen von wirtschaftlichen oder kirchlichen Mächten abhängig werden können, ist für uras Deutsche unerträglich. Die akademische Freibeit ist bei uns ein historisches Erbstück des Individualismus. Wenn wir von der Autonomie der Universitäten reden, denken wir an die Lehr- und Forschungsfreiheit des Einzelnen, nicht an die Freiheit weltanschaulicher Gruppen, Hochschulen ihrer Anschauung zu begründen“, azaz: „Az a gondolat, hogy főiskoláink gazdasági vagy egyházi hatalmaktól lehetnének függökké, előt-

tünk, németek előtt elviselhetetlen. Az egyetemi szabadság nálunk az individualizmus történeti öröksége. Ha az egyetemek autonómiájáról beszélünk, az egyes egyének tanítási és kutatási szabadságára gondolunk és nem azon szabadságra, mellyel *világnézeti* csoportok nézeteiknek megfelelő főiskolákat akarnak alapítani“ (Probleme der Wissenschaftspflege, Vorlesung gehalten in der Deutschen Vereinigung für Staatswissenschaftliche Forschung, a B. Hamis szerk. megjelent: Recht u. Staat im Neuen Deutschland I. 1929, 443. 1.). Tehát világnézeti katedrákról — legalább is a bölcsészeti karon — még Becker sem akar tudni.

Lehet, hogy valaki e világos megkülönböztetés és szétválasztás ellenére sem tartja az ügyet megnyugtatónak, s legalább szigorú posztulátumként követeli, hogy a világnézeti elemeket minden tudományból és ennek tanításából a lehetőség szerint kűszöböljük ki. De ezt a minden politikai és társadalmi nézettől tartózkodó magatartást, ezt az elvtelen apolitizmust nem tudnám szociológusainknak ajánlani. A fönti megállapítások és megszorítások után a dolog nem annyira veszedelmes, mint amilyennek látszik. A korrektívumot e tekintetben az hozza meg, amire Spranger figyelmeztet Max Weber tételének bírálatában (Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule, 47 köv. 1.), t. i. az a körülmény, hogy az egyéni világnézet nem szükségképen lezárt, módosulásokra képtelen tényező, hanem hogy ellenkezőleg: az ismeretek gyarapodásával és tisztulásával karöltve maga is fejlődik. Amint a tudomány a maga egészében úgy szokott tökéletesedni és haladni, hogy újabb tapasztalatok és reflexiók egészítik ki és helyesbítik a régieket, hasonlóképen a tudásnak értékelési diszpozíciója is változik és mind magasabbrendű kritikai formát ölt az ismerettisztulással (a legszorosabb összefüggésben. „Rein theoretische Urteile sind fähig, Wertungen zu fundieren“, mondja Spranger (id. m. 56. 1.), azaz a gyakorlat síkjára vetítve e megállapítást, azt fogjuk mondani, hogy nem bármely történelmileg kialakult vagy szubjektív jellegű értékelési mód számára követelünk a tudományban polgárjogot, hanem csakis az olyan számára, amely elméletileg kellő módon megvan „alapozva“. És itt talán többet várhatunk az öntudatosá tett és világos képzetekbe szerkesztett egyéni világnézetektől, mint azoktól a „lappangóktól“, amelyek valamely adott történeti milieu-nek mintegy önkénytelen velejárói. Utóbbiaktól legnagyobb tudósaink sem voltak mentesek, s manapság nem

nehéz pl. Grote görög történetében azt az egyoldalúságot felfedezni, amelynek forrását a múlt század angol liberalizmusában találhatjuk meg; nem nehéz azt sem észrevenni, hogy Mommsent és Belochot történelmi megállapításaikban és ítéleteikben a német imperialisztikus gondolkozásmód befolyásolta. De e megfigyeléseknek és a nekik megfelelő helyesbítéseknek az a politikai iskolázottság az előfeltétele, melyet historikusainktól és szociológusainktól még az esetben is megkövetelhetünk, ha egyébként tisztán látjuk, hogy nem a politizálás és nem valamely világnézetnek hirdetése, hanem a tudományos igazságoknak keresése azok legelsőrangú feladata.

Tisztelt közgyűlés! A szociológiai tanszékek átnézéséből indulunk ki és folytatólag számbavettük mindama nehézségeket, amelyek ilyenek felállításának vagy egyáltalán a szociológia tudományos művelésének útjában állanak. Beszéltünk az egész világról, csak ép hazánkról, Magyarországról nem. Tanszékekkel kapcsolatban nem is igen lett volna mód rá. Magyarországnak nem volt és manapság sincsen egyetemi katedrája a szociológiából.² A mi azután a szociológiával szemben fennálló nehézségeket illeti, ezek nálunk elméleti részükben — a német kultúrától való függésünk természetes következményeképpen — a németországiakkal találkoznak. De a külső, a politikai előfeltételek tekintetében már egészen más a helyzet nálunk, mint ott. Konszolidáltabb viszonyaink lehetővé tennék, hogy egy irányzatosságtól ment társadalomtanak pedagógiai alapjait ép most, e viszonylag kedvező politikai atmoszférában fektessük le. Megtörtént-e minden abban az irányban, hogy e végső cél biztosíttassék? — Részletező követelmények hangoztatása és az ezekhez mért bírálgatás helyett a tények egyszerű regisztrálására fogok szorítkozni.

² Angyal Pál megbízottként adott elő Szociológiát (illetőleg: Bevezetés a szociológiába) a közgazdasági fakultáson 1922—25 között. — Ottlik László, magántanár a bpesti jogi karon, 1927—28 óta a következő címen hirdetett előadásokat: Bevezetés a társadalomtanba, Társadalmi fejlődéstan, A modern kormányformák társadalmi alapjai. — Kiss János a bpesti hittudományi karon heti 2 órában Társadalomtudományt ad elő; Boroviczeny Nándor magántanári minőségben Szociális etikát tanított 1921—24 között a közgazdasági karon. — Jászi Oszkárnak annak idején tett kísérleteivel nincs okunk részletesen foglalkozni; midőn a kommunizmus alatt tanszékhez jutott, az Imperializmusról és pacifizmusról beszélt (1918—19 II. félév). Kommunistaink rövid uralmuk alatt „politikát“ (Római Zoltán), „agrárpolitikát“ (Farkas Geiza) és „gazdaságpolitikát“ (Varga Jenő) adtak elő a budapesti egyetem jogi karán.

Egy szociológiai tanszék felállításának kérdésével biztató módon foglalkozik a bpesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának egyik bizottsága.

A társadalomtani oktatásnak a tanítóképzőkben való megszervezését a Közoktatásügyi Tanácsnak egy már kiküldött bizottsága lesz hivatva megbeszélni.

Tárgyalások indultak meg abból a célból, hogy Társulatunk a bpesti. egyetemi hallgatóság egyik legnépesebb internátusában rendszeres szemináriumi előadásokat tartson.

Végül felemlítem, hogy komoly megbeszélések folynak annak megvalósítására, hogy a Magyar Tudományos Akadémia második osztálya egy külön szociológiai bizottságot alakítson olyan elméleti feladatok megoldása végett, amelyekhez különböző társadalomtudományok képviselőinek összeműködése látszik kívánatosnak.

Sokat nem tettünk. Egyelőre — mint látjuk, — a bizottságok korszakát éljük. De sok irányban indult meg a munka, melyből Társulatunknak is ki kell vennie és amelyből bizonyára ki is fogja venni a maga részét, hogy ily módon tanulmányaink szebb jövőjét erejéhez mérten segítse elő.

E szebb jövő reményében üdvözlöm a Közgyűlést.

Hornyánszky Gyula.